

KİTAP TANITIMI :

ATATÜRK : FOUNDER OF A MODERN STATE,

Editors: Ali Kazancıgil and Ergun Özbudun, C. Hurts and Company,
London 1981, vi+237 pages,

Ali Yaşar SARIBAY *

Bilindiği gibi, 1981, Atatürk'ün doğumunun yüzüncü yılıydı ve bu vesileyle UNESCO bu yılı «Atatürk Yılı» olarak kabul etmişti.

Şimdi UNESCO, yukarıda belirtilen yayınladığı kitapla Atatürk'ü uluslararası düzeyde anmaya ve değerlendirmeye bir katkı daha yapmış bulunuyor.

Kitap 5'i Türk 5'i diğer ulusların yazarlarının Atatürk'e ve Türk Devrimine ilişkin çeşitli incelemelerinin derlenmesinden oluşmaktadır.

Derleyenlerin kitaba yazdıkları «Giriş»te de belirttikleri gibi; gerçi «Tarihteki tüm büyük adamlar gibi Atatürk de, örneğin bir devletin kurucusu, bir ulusun yapıcısı siyasal kurumların yaratıcısı, kendi toplumunun çağdaşlaştırıcısı, olağanüstü yetenekli bir siyasal lider, muzaffer bir komutan, kendi ulusunun eğiticisi, Üçüncü Dünyanın ilk muzaffer anti-emperyalist liderlerinden biri, (ve nihayet), dünya barışına şiddetle inanan ve ona katkıda bulunan bir devlet adamı olarak incelenebilir» (s. I). Ama kitapta Atatürk'ün modern bir devletin kurucusu olan yönü vurgulanmıştır.

Bu yönüyle Atatürk ve yaptığı Devrim, derleyenlerin yazdığı Girişten sonra temel iki bölümde incelenmektedir.

«Political Structures and Dynamics» başlığı altında oluşturulan Birinci Bölümde altı inceleme, «Economic and Cultural Change» başlığını taşıyan İkinci Bölümde ise, dört inceleme yer almaktadır.

Kitapta ayrıca Türkçe'ye aşina olmayanlar için eklenen kısa bir telâffuz listesi; yazarlar hakkında bibliyografik notlar ve bir de konuları

(*) As. Dr. Bursa Üniversitesi, İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi

ve adları kapsayan dizin (index) bulunmaktadır.

Biz burada yazarların incelemelerini saptadığımız konular çerçevesine göre tanıtmaya çalışacağız.

İncelemeleri şu sorunları açıklamaya yönelik olarak kabul edebiliriz:

II — Kemalizmin ilkeleri

III — Kemalist siyasal rejimin özellikleri ve rejimin yönlendiricisi olarak CHP'nin konumu;

IV — Kemalist rejiminin iktisat anlayışı ve politikaları;

V — Kemalizmin dış politika felsefesi ve uygulamaları;

VI — Türk devriminin ve modernleşme hareketlerinin diğer ulusları ile karşılaştırılması.

I.

Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasındaki bağlar Kazancıgil ve Mardin'in incelemelerinin ağırlık noktalarını oluşturmaktadır.

«The Ottoman - Turkish State and Kemalism» (s-37-56) başlıklı incelemesinde A. Kazancıgil, Kemalizmi Osmanlı - Türk elitinin eskiden beri «bu devlet nasıl kurtarılır?» sorusuna son ve en başarılı cevap veren kesimi olarak kabul etmek gerektiğini vurgulamaktadır (s. 38). Bu sorunun Osmanlıların kafasını Koca Bey'den Genç Türklere kadar meşgul ettiğini söyleyen yazar; Kemalizmin soru karşısında ayırddedici özelliğini uygun cevaplarda ve devleti yenileştirici, doldayısıyla onun devamlı bağımsızlığını güvence altına alıcı doğru siyasalar oluşturmasında belirlediğini eklemektedir (s. 38).

Kazancıgil, soruna bir de devlet - sosyal sınıflar ve kapitalist dünya ekonomik sistemi-periferi açısından yaklaşmıştır (s. 39-40). Yazarın bu bağlamda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi için söyledikleri şunlardır:

«Türkiye sözkonusu olduğunda, bir yanda devlet ve sosyal sınıflar arasındaki; öbür yanda ideoloji ve kapitalist dünya ekonomik sistemi ve devletler arasındaki bağlantılar dikkate alınmalıdır. Modern Türk Devleti uzun ve yavaş bir sürecin sonucu olarak doğmuştur. Bir dünya imparatorluğunun modern bir devlete dönüşmesi onun özerk ekonomik sisteminin bağımlı bir formasyona dönüşmesiyle yakından bağlıydı (ki bu) Avrupa kapitalist dünya ekonomisinin perifersinde yerini almasıydı. Bu dönüşüm, yalnızca Avrupa kapitalist dünya ekonomisinin Osmanlı dünya imparatorluğu üzerindeki etkisinin bir fonksiyonu değildi. Aynı zamanda, Osmanlı siyasal sisteminin temel özelliklerinin sonuncusuydu da. Daha sonra doğan modern Türk Devletinin özgül farkı (differentia specifica) ise yalnız Osmanlı formasyonunun Avrupa dünya ekonomisine bütünleşmesiyle değil, fakat aynı zamanda Osmanlı tarihi, sosyal sınıflar ve ideolojileri tarafından da belirlenmektedir» (s. 40).

Ş. Mardin, sözkonusu bağılılığı lâyikleşme bağlamında değerlendirmektedir. Yazar, «Religion and Secularism in Turkey» adlı incelemesinde (s. 191 - 219) Osmanlı yönetiminin hem islâmi hem de bürokratik nitelikte olduğunu vurgulayarak (s. 194) şöyle devam etmektedir: «İslâm devletin dini, ve Sultan'ın esas rolü İslâmi cemaatin liderliği olduğu için bu anlamda yönetim İslâmi idi. Osmanlı memurlarının tarafsız olmayan devlet icrasının muhafazasına çalışıldığı için bürokratikti» (s. 194). Yazar, Osmanlı'nın bu ikili yönetim yapısını İmparatorluk gerilemeye başladığında **ulema ile bürokratlar** arasındaki muhalefete yol açmasının sebepleri arasında saymakta; bunun ise, hem modernleşme hareketlerindeki hem de lâikleşmedeki farklı tutumlara yol açtığını göstermektedir (s. 195 - 200).

Atatürk'ün İslâma karşı tutum almasının belirleyicisi olarak şu nokta önem kazanmaktadır:

İmparatorluk gerilerken, Müslümanların kendi çıkarlarını Müslüman sıfatıyla arama fikri doğdu ve bu da Osmanlı Devletinin İslâmi yeni bir siyasal formül olarak görmesine yol açtı (s. 200).

Böyle bir formül Abdülhamid II zamanında özellikle önem kazanmıştır. O kadar ki, Abdülhamid şeyhler ve dervişlerle ilişki kurarak bunu hem halkı mobilize edici bir propaganda aracı olarak kullanmaya, hem de Arap nüfusu bir Osmanlı kimliğine büründürmeye gayret etmiştir (s. 201). Bu ise yöresel eşrafın ve tarikat liderlerinin güçlenmesine yol açmıştır.

Atatürk ise, tam tersi bu şeyhler ve dervişlerin mistik kurallarına, (tarikata) karşı bir tutum takınmıştır. Ve bunu yaparken de Atatürk'ün amaçladığı, cemaat yapısını ortadan kaldırmaktır. Çünkü, Atatürk'ün tasarladığı, yöresel siyasal iktidara da sahip olan bu krizmatik liderlerin alt sınıfları etkilemesine ve sömürmesine izin vermemekti (s. 216).

Şimdi bunun batılı anlamda bir lâyikleşmeye yol açtığını ve lâyikliğin anayasal bir ilke haline getirildiğini; ama Atatürk'ün ölümünden sonra, özellikle 1950'de çok partili demokrasinin kurulmasından sonra çeşitli gruplar tarafından lâyikliğe karşı bir mücadele verildiğini görmekteyiz. O kadar ki, 1960 müdahalesi, kısmen Demokrat Partinin dinsel cehaleti teşvik etmesinden ve anayasanın temellerini tehlikeye soktuğundan yapılmıştı (s. 217).

Buna rağmen, Mardin günümüz Türkiye'sinde İslâmi yayınların sel gibi artmasının tarikatların yeniden dirilmesinin, yeni mezhep (sect)lerin pekişmesinin ve parlâmentoda dinci bir partinin yer almasının, Ramazanda caddelerin sessizleşmesinin anlamı nedir, diye sormakta ve şu cevapları vermektedir (s. 217 - 218).

Herşeyden önce, İslâmın yeniden doğuşunun sosyal bir bağlamının bulunması; bunun bir kısmının demografik olmasıdır: Türkiye'nin nüfusu hızla artmakta ve geniş bir yetişkin yaş grubunu ideoloji için hayati kılmaktadır. Bu anlamda İslâm Marxizmle rekabet etmektedir. Fakat Demografiden daha önemli olan sosyal mobilizasyon (hareketlilik) dur. Bu

şayede nüfusun çok daha büyük bir kesimi, kitle haberleşme araçlarının da etkisiyle, çevrelerini değiştirmekte, kendilerini ilerideki rollere hazırlamaktadırlar. Bu ise geleneksel köklerden ayrılmaya ve doldurulması gereken bir boşluğa yol açmaktadır. İşte bu durumda Kemalist deneyimin bazı sınırları belirlemeye başlamaktadır:

İslâmi yapının cemaat halinde yaşamayı doğuran bir yapı olmasına karşılık, Kemalizmle öngörülen yapı bireyselleşmeye dayanmaktadır. Ve bunun içindir ki, Cumhuriyet rejimi bir kimlik yaratmaya ve bu kimlik etrafında yeni sembollerle duyguları canlandırmaya yönelmiştir.

Mardin'e göre, Kemalizmin sembollerinin sınırlı sayıda Türkler için bu fonksiyonu gördüğü söylenebilir.

İşte, kişinin sosyal mobilizasyon bağlamında, geleneksel ortamdaki kopmasının sonucu olarak duyduğu temel varlıksal güvensizlik bireyi bu boşluğu dolduracak bir lider ve cömert bir ekonomik sistem aramaya yöneltmektedir. Tam bu noktada İslâm ideolojik bir k'sve (guise) olmakta ve Marxizimle rekabete girmektedir.

Bu açıdan, Mardin'e göre İslâmın modern Türkiye'de yeniden canlanması, kısmen kişisel düzeyde aldığı şekille, kısmen İslâmın şanlı dönemine duyulan özlemlerle, kısmen de siyasal boyutlarla açıklanabilir.

II.

E. Z. Karal, «The Principles of Kemalism» (s. 11-35) incelemesinde, önce Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik ve Devrimcilik ilkelerini çözümlenmekte (s. 16-24) daha sonra Kemalizmin çözümlendiği ilkelerini etkileyen hem bazı düşünürlere (Gökalp, N. Kemal, T. Fikret gibi) hem de bazı düşüncelere (Vatan, Batı Uygarlığı gibi) değinmektedir.

Karal, özellikle Atatürk'ün uygarlık görüşünün bağımsızlık savaşının temel sebeplerinden biri olduğunu söylerken; itilâf devletlerinin uygarlığı Türkiye'yi bölmede bir propaganda aracı olarak kullanmakta hiç tereddüt etmediklerini vurgulamaktadır: «Batı'ya göre, Türkler hiç bir zaman bir uygarlığın yaratıcısı olmamışlardır. Dahası, Türkler batı uygarlığına yabancı oldukları gibi, onu ortadan kaldırmaya da yeltenmişlerdir her zaman. Bu propaganda, Türklerin bağımsız bir ulus olarak yaşamaya müstahak olmadıklarının kabulü sonucunu doğurmaktaydı» (s. 31).

Atatürk'ün uygarlık anlayışı ise şuydu: Uygarlık, insanlığın siyasal, ekonomik ve entellektüel faaliyetlerdeki gayretlerinin bir sonucu ve başarisidir (s. 32).

III.

E. Özbudun, incelemesine karşılaştırmalı siyasal araştırmacılar için Kemalist rejimin otoriter siyasal sistemden demokratik siyasete geçiş yollarından geçen birkaç örnekten birini oluşturduğuna işaret ederek başlamaktadır. (s. 79). Yazara göre, bu türde bir geçiş, en azından kısmen, bizzat Kemalist rejim tarafından açıklanabilir (s. 80). Özbudun bu konudaki açıklamalarını tarihsel süreç içindeki oluşumları (CHP'nin

kökenleri, sosyal temeli, ideolojisi, örgütü) sergileyerek sürdürmektedir (s. 80-95).

Yazar bu bağlamda CHP'nin modern totaliter bir partiden daha çok modası geçmiş bir kadro partisine yakın olduğunu vurgulayarak, özellikle parti içinde olsun, parti tarafından olsun sistematik bir biçimde ideoloji aşılama (ideological indoctrination) nın az olduğunu eklemektedir (s. 92-93).

Yazar, «The Nature of the Kemalist Regime» adlı incelemesini tamamlarken, CHP'nin konumunun Linz'in yaptığı bir tasnif açısından otoriter rejim çerçevesinde askeri-bürokratik ve bağımsızlık sonrası mobilasyonel parti tiplerine uygun düştüğünü söylemektedir (s. 93).

Rustow ise, Atatürk'ün Cumhuriyeti oluşturmak için yarattığı kurumların demokratik olduğunu vurgulayarak, şöyle devam etmektedir: Türkiye'nin mevcut demokratik devriminin zorlukları, muhalefetler ve Sosyal baskıların dayanakları ne olursa olsun, Atatürk'ün mirası Türk Ulus-Devletinin siyasal kurumlarında güvenli bir şekilde somutlaşmıştır» («Atatürk as an Institution-Builder») (s. 75).

IV.

Kitapta Kemalist rejimin iktisat anlayışı ve politikaları iki ayrı yazar tarafından işlenmiş bulunmaktadır: F. Ahmad, «The Political Economy of Kemalism», (s. 145-163); K. Boratav: «Kemalist Economic Policies and étatism». (s. 165 - 190).

Ahmad, Türk Devriminin sınıfsal bir temeli olup olmadığı noktası üzerinde yoğunlaşarak incelemesini sürdürmektedir.

Bu konuda ise Atatürk'ün bazı konuşmalarına dayanmakta, örneğin Atatürk'ün Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki Elçisi Aralov'a söylediği şu sözleri aktarmaktadır:

«Rusya'da siz mücadeleci ve deneyimli bir işçi sınıfına sahipsiniz. Ona dayanmak mümkündür ve dayanılmalıdır. Biz işçi sınıfına sahip değiliz. Köylü sınıfının ise ağırlığı azdır» (s. 156).

Bu noktada, Kemalist ekonominin kökenlerinin yeni rejimin miras aldığı sosyal yapıda bulunabileceğini söylüyor yazar. Buna göre devlet, halkın devleti olarak; Osmanlı Devleti şahıs devleti olarak tanımlanmaktaydı. Dolayısıyla, yeni devlet halkın devleti olduğu için sınıf mücadelesi dışlanmaktaydı. Çünkü, Millî Mücadele bir sınıf mücadelesinin dışında emperyalist devletlere, Osmanlı-İslâmi yapının kozmopolit kurumlarına karşı verilmekteydi (s. 156 - 157).

Bu bağlamda yazara göre, Kemalist rejimin sınıf karşısındaki otONOMİSİNİN anlamı paternalizmdi (s. 157).

CHP'nin 1935 yılındaki kongresindeki şu sözler bu açıdan ilginçtir:

«Partimizin amaçları, ... sosyal düzeni güvence altına almak ve sınıf

mücadelesi yerine, dayanışma sağlayarak, çıkarlar arasında ahenk oluşturmaktır. Ekonomik meselelerde devletin çıkarı, özel girişimleri teşvik etmek olduğu kadar, gerçek bir yapıcı olmaktadır. Aynı zamanda yapılan çalışmayı düzenlemek ve denetlemektir» (s. 158 - 159).

1930'larda bu politika devletçilik olarak adlandırıldı.

Boratav ise, devletçilik döneminin alt dönemlere ayrıldığını belirtmektedir. Örneğin ilk alt dönem ki liberal bir özelliğe sahip, 1923 - 1930/31 arasında; **devletçi** diye nitelenen ikinci alt-dönem ise, 1930 sonrası yılları kapsamaktadır (s. 167).

Yazarın kendi ayırımı ise şöyledir: «1923-9: açık ekonomi özel brikim için aktif devlet desteğinin olduğu dönem; 1930-2: himyacilik ve özel sermayeye dayanan ithal ikamesi dönemi; ve 1933-9: himayecilik ve devletçiliğin sentez edildiği dönem» (s. 167).

Bu dönemleri ayrı ayrı çözümlleyen Boratav'ın sonuç olarak cevap aradığı soru şu olmaktadır: Devletçilik Üçüncü Dünya için kendine güvenen sanayileşmenin bir modeli olarak görülebilir mi?

Yazar, önce Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânından yaptığı bir alıntıyla; sanayileşmenin, gelişmişlikle az gelişmişlik bağlamında değerlendirildiğini ve zamanımızın tarihsel trendine bu kadar doğru teşhis koyan bir diğer resmi belgenin bulunmasının mümkün olmadığını belirtmektedir. Çünkü, sözkonusu plâni yazarlar, emperyalist metropollerle bunlara bağımlı periferilerin, bir diğer deyişle gelişmişlikle az gelişmişliğin aynı şeyin tamamlayıcı parçaları olduğunun farkındalar ve bunun teorik olarak iyi açıklamaktadırlar (s. 187).

Plâni yazarlar aynı zamanda az gelişmiş ülkelerin er geç birleşerek ekonomik bağımsızlıklarını sağlamak ve kendi sanayileşmelerini gerçekleştirmek için siyasal etkilerini kullanacaklarını da vurgulamaktadırlar (s. 188).

Bu bağlamda Boratav'a göre, Kemalist deney ulusal kapitalist bir model içinde geri kalmışlığı ve bağımsızlığı ciddi olarak yenme gayreti olarak yorumlanabilir (s. 188).

Son olarak yazar Kemalist ekonomik politikaların günümüz Türkiye'sini de kapsayan çağdaş Üçüncü Dünya ülkeleri için tüm ekonomik bağımsızlık zincirini kırma mücadelesine olumlu ve olumsuz dersler içerdiğini belirterek, Kemalizmin olumlu katkılarının olumsuz derslerinden daha ağır bastığını eklemektedir (s. 189).

V.

Karal'ın daha önce değindiğimiz incelemesinde Kemalizmin dış politika felsefesinin; hakların gücün üstünde yer almasına, ulusal haklara ve siyasete saygıya ve nihayet tüm uygar uluslar arasındaki dünya barışını ve dostluğunu korumaya katılmaya, kısacası insancılığa dayanmaktadır (s. 33 - 34) sonucuna varabiliriz.

V. I. Danilov ise, «Kemalizm and World Peace» adlı incelemesiyle (s. 103 - 125) Atatürk Dönemi Türk-Sovyet ilişkilerini bu ilkeler bağlamında ele almaktadır.

Yazar, o dönemin Türk-Sovyet yaklaşımını doğuran sebebin, her iki ülkenin de emperyalizme karşı verdiği savaş olduğunu belirtmektedir. Hatta yazar, bunun 26 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin başkanı sıfatıyla, her ne kadar bazı bilim adamları varlığından kuşku duysalar da, Atatürk'ün Sovyet Hükümetine gönderdiği, iki ulusun emperyalizme karşı bütün askeri olanaklarını birleştirmesini içeren mektubuyla teyid edildiğini söylemektedir (s. 111). (Bu mektubun varlığı daha sonra Türkiye Uzmanı olan A. M. Shamsutdinov tarafından kanıtlanmış olduğunu da belirtmektedir Danilov).

Danilov, Atatürk'ün dış politika ilkelerinin gereği olarak, değişik bir ideolojiye sahip olmasına karşın, Sovyet Rusya'nın haklarına saygı duyduğunu, aynı zamanda sosyalist bir ülkeyle işbirliğinin niteliğini ve rolünü ilk doğru anlayan lider olduğunu belirtmektedir (s. 113-123). Aynı çerçevede Sovyet Rusya'nın da Büyük Millet Meclisi Hükümetini ilk tanıyan ve onunla ilk diplomatik ilişkiler kuran (1920) yönetim olduğunu eklemektedir (s. 112).

VI.

Kemalist devrimi karşılaştırmalı bir açıdan inceleyen Eisenstadt, «The Kemalist revolution in comparative perspective» başlıklı incelemesiyle, önce toplumların değişimini ve geçirdikleri devrimleri açıklayan kuramsal bir çerçeve çizmektedir (s. 127-130).

Yazar, Türkiye'nin İslâmi-Osmanlı ardağını (background) bu kuramsal çerçeve içinde incelemekte; bu noktadan hareketle de, Türk Devrimini İngiliz ve Rus Devrimleriyle karşılaştırmakta; (s. 136 - 137) daha sonra ise, Türk Devriminin en önemli niteliklerini sıralamaktadır (s. 138) (ki bunları diğer yazarların incelemelerinde de görmek mümkündür).

İlginç bir karşılaştırmayı da «The modernisation of Japon and Turkey» incelemesinde T. Hayashi yapmaktadır.

Yazar, her iki ülkeyi modernleşme girişimlerini iten nedenler üzerinde durduktan sonra; çok ilginç bir örnek olarak kadro hareketine benzer bir hareketi, 1933 yılında Showa Kenkyukai (Showa inceleme grubu) hareketini göstermektedir (s. 222 - 223).

Yazar, her iki ülkenin modernleşme dönemlerinin aynı yüzyılda (19. yüzyılın ortaları; örneğin Tanzimat Meiji döneminin başlarına tekabül etmekte zaman olarak) olmasına karşılık, farklı yapılar gösterdiklerini vurgulamaktadır: Osmanlı İmparatorluğu bir çok etnik grubu kapsayan bir imparatorlukken, Japonya bağımsız bir ulus-devletti (s. 224). Aynı şekilde, siyasal olarak Japonya İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar gerçek anlamda bir monarşi olarak kalkırken; Türkiye, Cumhuriyet rejimine geçmiştir.

Bunun yanında, Hayashi, her iki ulusun modernleşmesini nitelendiren hususu, reformların yukarıdan gelmesi olarak belirtmektedir (s. 225).

Fakat, bize kalırsa iki ülkenin karşılaştırılmasında değinilen en anlamlı olan nokta şudur: «Türkiye'nin modernleşmesi siyasal başarıyla; Japonya'nın modernleşmesi ise, iktisadi kalkınmadaki, bilim ve teknoloji-deki başarıyla nitelendirilebilir» (s. 230).

Ktiabın bir özetini ana hatlarıyla vermiş bulunuyoruz. Elbette, paylaştığımız görüşler olduğu kadar, paylaşamadıklarımız da vardır. Ama, asıl amacımız, yapılan incelemelere eleştirel bir açıdan yaklaşımdan daha çok, Atatürk'ü ve Türk Devrimini uluslararası düzeyde, bilimsel olarak değerlendiren incelemeleri tanıtmaya çalışmaktır.

«Hayatta en hakiki mürşit ilimdir» diyen Atatürk'e yaklaşımın da yine bilim yoluyla yapılması en gerçekçi olanıdır. Tanıtmaya çalıştığımız kitap bu yaklaşımın en güzel örneklerinden birisidir.